

УКРАЇНЬСЬКА ЛЮДИНА І УКРАЇНЬСЬКА ЗЕМЛЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ХУДОЖНІЙ СЛОВЕСНОСТІ XV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТОЛІТТЯ*

Олександр ХОМЕНКО

старший науковий співробітник
відділу української філології ННДІУВІ

Анотація. У дослідженні в системі методологічних координат сучасного українознавства осмислюється феномен української художньої словесності XV – першої половини XVI ст. Доводиться, що у повноті своїх усних та писемних репрезентацій вона спромоглася не лише зберегти тяглість «києво-руської» традиції, а й піднятися на нові щаблі художнього розвитку. У словесності усній розвивається лірична пісня, знану в Європі стає українська народна балада; писемна література також зазнає суттєвих змін, під їх впливом структура «книжної мови» збагачується елементами живого народного мовлення. Українські латиномовні гуманісти відкривають європейським інтелектуалам Україну у нерозривному її зв'язку з державною величчю Київської Русі.

Ключові слова: українська художня словесність, українознавство, «книжна мова», лірична пісня, народна балада, український латиномовний гуманізм, Ренесанс.

Надто важливим як для української історіографії, так і для історії красномовства постає й укладена на початку XVI ст. «Краткая киевская лѣтопись». От начала земли Русской до 1516 года» (вона також увійшла до Супрасльського списку). Тут подано надзвичайно цінні відомості про перші напади кримських ханів на Україну-Русь і обумовлені цими набігами спроби національної самооборони, специфіку внутрішньополітичної ситуації на наших теренах наприкінці XV – на початку XVI ст. На сторінках «Краткой киевской лѣтописи» (і це надзвичайно прикметно в перспективі подальшого розвитку нашої духовної традиції, особливо пізнішої – барокової – доби, коли в суспільній свідомості остаточно виформувалися «взірцеві» постаті святських і духовних керманів: Василя-Костянтина Острозького, Петра Сагайдачного, Петра Могили, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи) вперше в післятатарські часи підноситься постать «ідеального» національного героя. Йдеться наразі про князя Костянтина Острозького (батька) – державного діяча, славетного полководця, переможця московитів і татар, якого за розгром під Ольшаницею 27 січня 1527 р. 30-тисячної Кримської орди, що спустошила Полісся, було названо найвидатнішим військовим вождем, удостоєно титулу «summus cum Tataris belli gerendi imperator», а польський король і великий князь литовський Сигізмунд I вшанував його в Кракові тріумфальним в'їздом. К.Острозький був визнаним лідером православної громади Великого князівства Литовського, клопотами і коштом якого побачили світ видання слов'янського першодрукаря Швайпольта Фіоля. Літописець докладно оповідає про військові звитяги Острозького в обороні України від ординських набігів, бо Кримське ханство у той час стало справді загрожувати самій бутності народу, його біологічному навіть існуванню (А.Кримський в «Історії Туреччини» наводить як показовий той факт, що «на Україні XVI в. прим. на Черкащині, в ділових документах, кажучи про можливу спадщину якогось тамошнього краянина, писали отакі слова: Коли б він помер або коли б його взяли в полон татари» [23, 14]), тому з такою радістю і усна, і писемна галузки нашої словесності підносили кожну перемогу над

ними. Тональність літописця в таких оповідях стає піднесеною й патетичною: «Того ж лѣта (1497. – О.Х.) придоша татарове перекопскими и поллѣниша множество плѣна в Олѣвской волости и в Мозырской... а князь Константин Острозкий с дворяны князя великого (литовського. – О.Х.) на другой неделя у субботу на велице дни у земли Брясловской (терени нинішнього Поділля. – О.Х.) на Сороце-реце, на Кошиловских селищах, а других верх Умы-реки у могилы Петуховы избиша их всѣх до конца, а плѣн весь отплѣниша... Сѣ же уже второз знамя Господь Бог сотвори (травнем цього ж 1497-го князь Костянтин Острозький теж погромив татар. – О.Х.), победу дарова православным единого лѣта над безбожными агаряны. Аще обратися к Господу Богу истинным сердцем, и до до конца сокрушить их...» [22, 86]. Окремішню «воїнську повість», жанрово-стилістичними своїми особливостями споріднену з «воїнськими повістями» «Повісті врем'яних літ», Київського та Галицько-Волинського літописів, «Краткая киевская лѣтопись» присвячує битві під Оршею – одному з найславніших в історії пізнього середньовіччя триумфів «руської» зброї, коли 8 вересня 1514 р. 30-тисячне військо під орудою К. Острозького, натоді – гетьмана Великого князівства Литовського, перемогло 80-тисячну московську рать. К.Острозький порівнюється тут з О.Македонським, індійським царем Пором, героями ветхозавітної історії. Похвала Острозькому закінчується віршованою славою, у ритмічній будові якої М.Возняк віднаходить спільність [3, 279] зі «Словом о полку Ігоревім» та народними думами.

З кінця XIV ст. в нашій книжній словесності розпочинається період, який історики літератури називають «другим південнослов'янським впливом» («перший південнослов'янський вплив», нагадаємо, пов'язаний з проголошенням християнства державною релігією Русі у 988 р. і включенням її в орбіту кирило-мефодіївської традиції). «Другий південнослов'янський вплив» триває приблизно до останніх десятиліть XV ст. і позначається переважно на жанрах церковних (молитвословній поезії, проповіді, агіографії) – хоча й деякі світські пам'ятки, серед яких і згадувана вже «Похвала о великом князе Витовте», мають на собі безсумнівний

* Початок у №4 (45) – 2012.

відбиток його стилістичних прийомів та нарративних стратегій. Становлення і розвиток його тісно пов'язані зі специфікою політичної ситуації на півдні Європи у другій половині XVI ст.: Візантійська імперія вступила в смугу остаточного занепаду, натомість підносяться і дедалі впевненіше заявляють про себе Болгарське та Сербське царства: сербська династія Неманичів опанувала значну частину Балкан, в орбіту їх політичного й культурного впливів потрапляє Афон (серби виношують навіть ідею захоплення Константинополя). Сусідня з Сербією Болгарія також міцнішає і збільшується територіально: у період піднесення т. зв. «Другого Болгарського царства» (існувало з 1185 р. по 1393 р.) її правлячі верстви обґрунтовують плани перетворення столиці Тирново на «другий Рим». Останній патріарх Другого Болгарського царства Євтимій Тирновський стає нахненником Тирновської літературної школи, діяльність якої справила значний вплив на інтелектуальні еліти південних і східних слов'ян. Ініційована патріархом т. зв. Євтимієва реформа (світоглядно закорінена в пізньовізантійській аскетичній традиції ісихазму, для адептів якої головним у житті кожного віруючого має стати прагнення до містичного єднання з Христом) полягала в поверненні до автентичних джерел старослов'янської писемності, у піднесенні високого значення книжної мови, очищеної від елементів просторіччя і максимальною наближеною до церковнослов'янських взірців ранньої мефодіївської доби. З Тирновською літературною школою пов'язаний і розвиток нового стилю «плетенія слівес», який покликаний був утілити принципи Євтимієвої реформи в емпірику конкретного художнього тексту – саме він і став своєрідною «візитівкою» діяльності книжників кола Євтимія Тирновського у країнах православно-слов'янської Ойкумени. Характеризуючи його особливості, Ю.Пелешенко наголошує: «Основним ідейним принципом цього стилю було знайти у матеріальному нематеріальне, християнські істини в усіх сферах життя. Твори, написані у стилі «плетенія слівес», помережані окличними реченнями, риторичними запитаннями, внутрішніми монологіями, неологізмами, нагромадженнями синонімів, епітетів, порівнянь тощо. Письменники користуються іншими творами для написання власних, трапляється величезна кількість цитат з Біблії. Автори багато уваги приділяють психології, намагаються сягнути у внутрішній світ людини» [33, 153–154]. Османська навала і турецьке поневолення Сербії та Болгарії (Сербське царство втратило незалежність 1389 р. після Косівської битви, Болгарське – після взяття турками столиці Тирново у 1393 р.) перервали культурний розвиток цих слов'янських етносів. Патріарх Євтимій був відправлений турками у заслання, його учні вимушені були полишити рідні терени і шукати щастя у не підлеглих завойовникам землях.

У контексті розвитку українського письменства пізньосередньовічного періоду особливо важливою бачиться насамперед роль двох релігійно-культурних діячів Тирновської школи – Кипріяна (згодом – митрополита Київського і всієї Русі, відомого письменника, який залишив тривкий слід також і в російській літературі) та його небожа і наступника, також київського митрополита Григорія Цамблака. Кипріян і Цамблук, рятуючись від турецького нашествия,

привезли з собою в Україну значну кількість рукописних книг (філософські трактати Діонісія Ареопагіта, писання ісихастів, твори середньовічної болгарської літератури), сприяючи в такий спосіб впровадженню тут принципів Євтимієвої реформи з притаманною їй трансформацією мови, стилю, навіть орфографії писемних текстів – «другий південнослов'янський вплив» вирізняється також і властивим лише йому правописом. Симптоматично, що світоглядно-естетичні модальності Євтимієвої реформи окреслились концептуально суголосними духовому «горизонту» методик тогочасної українсько-руської «книжної» словесності: органічність інтеграції дискурсивних складових як ісихастського світогляду, так і виформуваного ним стилю «плетенія слівес» в оперативне поле литовсько-руської традиції не в останню чергу зумовлена тим, що, як відзначають і зарубіжні вчені, фундатори Тирновської школи творчо опрацювали питомий український художній досвід Київської Русі, досвід, який за посередництва збережених у монастирських книгозбірнях Афону артефактів старокиївської епохи виформував рецептивні матриці її сам тип письма її чільних репрезентантів. Тому лишається лише погодитися з Д.Чижевським, який, аналізуючи творчість Г. Цамблака (найвизначнішого в українській словесності репрезентанта стилю «плетенія слівес», образи якого «позначені польотом сміливої фантазії» [33, 156]), цілком підставово віднаходить у структурній специфіці його тексту – символіці, особливостях використання біблійних порівнянь, інтонаційній тональності описів природи, патетичній піднесеності закликів – виразні сліди впливу Кирила Туровського, славнозвісного українського церковного письменника домонгольської доби: «А Григорій (Цамблук. – О.Х.) за часи свого перебування на Україні написав кілька творів значної літературної вартості: похвальні слова Євтимієві, Кипріянові та св. Димитрієві, п'ять проповідей, сповідання віри та дві промови для Константицького собору (скликаний католицькою церквою у 1414–1418 рр.: на ньому було зроблену безуспішну спробу подолати розбіжності між православ'ям та католицизмом. – О.Х.)... Стилістично та композиційно вони нагадують твори Кирила Туровського» [44, 207].

Звичайно, «другий південнослов'янський вплив» не зробив в українському бутті такої революції, як епохи Ренесансу чи бароко: він не був таким яскравим, але все ж, пильно придивившись до історичного плину саморозвитку української словесності від XV до XIX ст., можна помітити його незатерті сліди. Стилістичне і світоглядне його відлуння – а також і творче продовження дискурсивних напрямних – бачимо у посланнях Івана Вишенського (за П.Охріменком, афонський аскет у своєму письмі взорував на стилістичні реєстри «плетенія слівес» [32, 25]), «Палинодії» Захарії Копистенського, «Алфавіті духовному» Ісайї Копинського, у чині Паїсія Величковського, без подвижницької праці якого не постала б Оптина Пустинь і не утвердилася б релігійно-містична традиція Федора Достоевського, Памфіла Юркевича, Володимира Соловйова [31, 70] (поза тим, що він справив потужний вплив на російську та румунську літератури, П. Величковський ніколи не забував про своє національне коріння, додаючи в підписах до листів «родимець полтавській» і наказавши विकарбувати

на своїй могилі слова: «Тут почиває архімандрит старець Паїсій, малоросіянин...»).

Слід зазначити й те, що українська художня словесність XIV–XVI ст. у плині свого історичного буття уреальнилася ще один культурно-цивілізаційний сюжет, який у подальшому набув значення першорядної проблеми національного буття... Ідеться про контакти з Московщиною (Іван Нечуй-Левицький влучно назве їх «літературними позвами»). В епоху Київської Русі про них говорити було просто ніяк, бо йшлося тоді про вплив Києва на вкрай бідне літературно-продукційне письменство Володимиро-Суздальщини (та й письменства як такого, у суті речі, натоді не було, існували тільки створені під впливом київських зразків окремішні пам'ятки), проте в період Великого князівства Литовського (яке, і тут маємо погодитись із В.Крисаченком, було трансформованою формою українсько-руської державності) про такі контакти можна говорити вже цілком підставово: Велике князівство Московське сформувалося як серйозний політичний гравець на сході Європи, і українська словесність, контактуючи з усіма сусідніми літературами, не могла не контактувати і з літературою тогочасної Московщини. Водночас слід як цілковито фальшиві і науково нічим не обґрунтовані відкинути твердження традиційної радянської історіографії та літературознавства про «відображення в давній українській літературі споконвічної єдності двох народів». По-перше, найвизначніші пам'ятки цієї ж давньої літератури найпереконливіше засвідчують якраз не «споконвічну єдність», а відмінність двох народів: концепція окремішності українського етносу наскрізною ідеєю простежується в козацькому літописанні, «Історії русов», Густинському літописі, «Палинодії» Захарії Копистенського, «Разговоре Великороссии с Малороссией» Семена Дівовича, віднаходимо її навіть і в такого на позір суто конфесійного і не зацікавленого в світській проблематиці письменника, як Іван Вишенський (М.Возняк в «Історії української літератури» зауважив, «що, вичислюючи нації, Вишенський уважає український народ окремих від московського, бо пише «Москва й наша Русь» [3, 422]). Назагал беручи, ідея історичної й правової виправданості московського панування над Україною вперше з'являється у вітчизняному письменстві лише на схилку XVII ст. – у «Синописі» Інокентія Гізеля, творі, що був написаний з метою догодити московським царям та домогтися їхньої ласки на майбутнє. По-друге, навіть і в часи литовські та литовсько-польські, ширше – у період, який передував Хмельниччині, коли під впливом всезростаючого соціального й релігійного гніту (один з найвідоміших дослідників давньої української літератури С. Маслов, характеризуючи цей період, говорить про «встановлення на Україні шляхетської диктатури» [26, 319]) ще можна було сподіватися на вияви певних симпатій до Московщини як до православного царства і ворога Речі Посполитої, вона таки сприймалася українськими книжниками як держава принаймні недружня або й відверто ворожа.

Найбільш промовисте підтвердження тому – «війська повість» про розгром Костянтином Острозьким московської раті під Оршею (повіще вже вказувалося на типологічну й світоглядну спорідненість цього вміщеного у «Краткой киевской лѣтописи» архітуру нашого

письменства XVI ст. зі «Словом о полку Ігоревім»). Саме на відомого своїм віроломством московського князя Василя III (батька Івана Грозного), який урочисто обіцяв 1508 р. дотримуватись миру з Литвою, а 1512 р., порушивши своє ж слово і переступивши «хресне цілування», розпочав несправедливу війну, автор літопису кладе провину за кровопролиття: «Василій Іванович, великий князь московський, порушивши мир і хресне своє цілування, від меншого на більше зло двигнувся, маючи ненаситне бажання лихоїмства: почав посідати деякі міста, отчину й дідизну великого славно-го государя Жигимонта, короля польського та великого князя литовського і руського... і взяв славне місто Смоленськ. Але немає гірше людині, як посягання на чуже добро: з покірливого і смиренного немилостивим і непокірним чиниться» [1, 78]. Нічого навіть і віддалено подібного на сталінську міфологему про «споконвічне прагнення українського народу до возз'єднання зі своїм старшим братом – великим російським народом» у літописця не знайде навіть найзаангажованіший дослідник, як відсутня тут і обов'язкова для канонів радянської історіографії апологетика війн, які починала Московщина нібито задля «повернення споконвічних російських земель»... Натомість кожним рядком своїм літописець доводить, що правда і справедливість – на боці литовсько-руського війська і князя Острозького, який, поборюючи московське вторгнення, «найперш церкви Божі християнські // і многих мужів та жон від насильства оборонив» [1, 81]. Як на свій жорстокий час, у якому право сили часто торжествувало над силою права, «Краткая киевская лѣтопись» окреслюється твором надивовижу гуманістичним, бо чітко розрізняє війни справедливі і несправедливі – її в цьому аспекті вільно навіть назвати раннім провісником Шевченкового «Кавказу» з його уславленням «лицарів великих // Богом не забутих» [45, 508], які зі зброєю відстоюють право жити на своїй землі:

Так він сказав (ветхозавітний пророк Ісайя. – О.Х.):

*«За примноження злоби людей
і многії їхні неправди
Проллеться кров їхня, як вода сильна:
хоробрії і смілії від мечів впадуть,
один ратний справедливий
погонить несправедливих сто,
а від ста побіжить тисяча
і плоть їхня буде на з'їху звірам і птицям,
і кості їхні на оглядини всьому живому».*
*Нині тим пророцтвом надарив Бог
князя Костянтина Івановича,
найвищого гетьмана литовського,
що його справою і управою війська полків,
і його смілого серця і руки сягненням
людей московського [князя] побили,
і тих збитих плоть звірі і птиці їдять,
по землі кості волочачи [1, 82].*

Українсько-московські стосунки в царині літературній були не менш драматичними... Постать українського письменника Ісайї Кам'янчанина (прізвище, яке закріпилося за ним у літературній історії, – від рідного його міста, Кам'янця-Подільського, де він народився у першій половині XVI ст.) – яскраве тому підтвердження. В юності він здобув ґрунтовну освіту, студював твори Отців Церкви, вивчав мови – церковнослов'янську, грецьку, латину, польську (володіння ними простежується

в його творах [17, 183]). Приймаючи чернечий постриг, І. Кам'яничанин активно включається в релігійно-культурну боротьбу, тісно співпрацюючи з патріотичною «руською» аристократією – Костянтином Острозьким, Григорієм Хоткевичем, Євстафієм Воловичем. Саме в цьому гуртку виникла ідея організувати постійну друкарню для видання книг церковнослов'янською та книжною українською мовами. За дорученням і на кошти цих людей 1561 р. Ісайя вирушив до Москви, маючи на меті отримати в царській бібліотеці слов'янські рукописи, і найперше – слов'янські переклади біблійних книг (видання повного тексту слов'янської Біблії, яке 1581 р. було здійснене коштом князя Василя-Костянтина Острозького, планувалося вже у той час). До речі, польський історик культури М.Гембарович та дослідниця давнього українського письменства В.Колосова вважають цілком умотивованою гіпотезу, згідно з якою І. Кам'яничанин спілкувався в Москві з Іваном Федоровичем і розповів йому про плани видання в Україні Святого Письма. Ця гіпотеза підтверджується і тим, що Іван Федорович та Петро Мстиславець після того, як їхню друкарню в Москві спалили, перенесли свій друкарський осідок до Заблудова у маєток литовського гетьмана і мецената Григорія Хоткевича – одного з тих «русских» магнатів, які і виряджали до Москви І. Кам'яничанина: саме у Заблудові у 1569–1570 рр. надрукували вони «Учительне Євангеліє» та Псалтир з «Часословцем».

Але якщо Іван Федорович встиг із Москви своєчасно втекти, то доля Ісайї Кам'яничанина виявилась значно трагічнішою: грецький митрополит Іосаф, який віз до Москви грамоту константинопольського патріарха про затвердження Івану Васильовичу царського титулу, звинуватив Ісайю у латинській ересі. Український письменник зазнав зневаги і обмов з боку московського духовенства та ченців, які, за Ісайєю, були ченцями лише на словах і християнами заради мантії [3, 392]; його ув'язнили і заслали спочатку до Вологди, а потім до Ростова. Перебуваючи тут протягом багатьох років, він надсилав на волю свої твори – листи й послання, які набули широкого розголосу в Україні та Московщині: про їх популярність свідчать бодай те, що окремі фрагменти з них зустрічаються в «Азбуці» Івана Федоровича та у листах Андрія Курбського до Івана Грозного (на цього московського князя – виразника антиабсолютистської опозиції деспотичному режимові – українська література з притаменною їй справіку пошаною до людської особистості мала значний вплив). 1582 р. цар, вражений його начитаністю (та й водночас стурбований тим, що в його державі катастрофічно не вислизає людей, здатних до письменницької праці), наділяє Ісайю «милістю» і звільняє після більш ніж двадцятирічного ув'язнення. Проте в Україну не відпускає: інтелект і знання Ісайї Кам'яничанина церковні ієрархи Московщини використовують для своїх потреб. Він пише «Коротке оповідання про великого й преподобного отця Максима Грека», створює власну автобіографію, яка стала першим твором такого жанру не лише в українському письменстві, а і усіх східнослов'янських літературах [17, 182], на замовлення патріарха Йова перекладає «Толковання Теофілакта Болгарського на Євангелія Матвія й Марка» – за М.Возняком, «була це перша письмова робота українця, зроблена

на замовлення московської духовної влади» [3, 393]. Але України Ісайя Кам'яничанин більше не побачив...

Березнем 1566 р., під час свого перебування в ростовському ув'язненні, він пише прецікавий текст – повна назва його «[Плач]. Нѣкльторый мних дякон с Каменца-Подольской в местечку Ростовѣ в темнмцы», – рядки і настроєвий мелос якого на світоісторичних паралелях епох у парадоксально-дивовижний спосіб симфонізуються з духовно-естетичним етосом віддалених від нього століттями українських дисидентів віку ХХ-го... «Что бо есть на земли люто? Смерть ли? Но нѣст люта, вскоре бо во пристанище отыдем. Облгание ли? Радуйтеса, егда рекут всяк зол глагол на вас, яко мзда ваша многа на небесех... Заточение ли? Господня есть земля и концы ея.

Зрю довольныя страсти – и считаю вышняя почести. Вижу бѣды и навѣты – помишляю горный венец. Аще же ти сія темница в земли Московской тѣсна, темна и уныния исполнена – пространно же и всякие радости несказание и прохлада преполнена в градѣ оном грядущем» [15, 188], – це пише фізично ув'язнений, проте духовно не скутий Ісайя Кам'яничанин, книжник XVI ст., якому судилося бути першим у довгому мартиролозі українських письменників, знищених за вільне слово в московських тюрмах і на засланні: по ньому трагічну путь цю торуватимуть Павло Грабовський та Микола Зеров, Іван Світличний та Дмитро Загул. І Василь Стус, екзистенційний стоїцизм якого гартований по всіх «темницах в земли Московской тѣсных», вивільнившись від усіх округин суєтного існування і розгорнувшись у простір невідвладного земним тираніям «самособоюнаповнення», підноситься вже як спільне мотто нашої «загратованої Музи»:

*Блажен, хто витрачать уміє,
коли заходить час утрат,
щоб залишалася надія
і виростала во стократ [36, 131].*

Отже, з «одвічним прагненням до возз'єднання з великим братнім...» в давньому українському письменстві якимось не складалося, та й для самої Московщини Україна була країною аж ніяк не братньою: як підставово наголошує в «Історії українського письменства» С.Єфремов, «за «рубежомъ литовскимъ», ідучи од Москви, вже новий починався світ і «человѣк литовській», а потім «черкаській», в устах московської людності значило те саме, що і всякий інший чужоземець» [9, 110]. Цей «чужоземець» викликав острах і недовіру, таку ж, як і будь-хто з репрезентантів не-московської культури, творці ідеологічного конструкту якої, спираючись на міфологему «Москва – III Рим», культивували серед малого прошарку освічених людей (а ті, відповідно, і серед неосвіченого загалу, призвичаєного до обрядового фанатизму) ксенофобську впевненість у вищості всього свого, певна річ – «істинно православного». Ні про який діалог культур наразі не могло бути й мови, бо діалогічність сутнісною природою своєю передбачає рівноправну комунікацію, натомість духовна і світська влада «православного царства» наполягала лише на одному – «покаянні» та визнанні в усьому московської зверхності. Зовсім іншу «акустику» уреальнює натомість культура українська – і періоду Київської Русі, і литовсько-руської доби, і епохи

бароко: свідчення цьому – величезний масив перекладної літератури (з мов сакральних – старогребейської, грецької, латини, а також з болгарської, сербської, італійської, німецької, польської, чеської – конфесійна належність тут не відігравала вирішальної ролі), літератури не тільки духовної, а й світської; в епоху Ренесансу вона концептуалізується як інтегративна складова духовного простору українства, здатна посутньо трансформувати його світоглядні напрями. Характеризуючи цей історичний відтиск розвитку нашої словесності, П.Кононенко наголошує: «Закономірно, що в Україні й далі користуються популярністю твори античної літератури, західноєвропейської літератури епохи середньовіччя, а згодом і Реформації, Гуманізму та Відродження, зокрема представників гуманітарної (Боккаччо) й природничої культури та науки (Коперник, Галілей). Перекладна література впливає на суспільну й естетичну свідомість, але переважаючою все очевидніше стає традиція їх переосмислення, вимогливого підходу з позицій суголосності патріотичним новочасним завданням» [18, 79]. Книжки Московського царства допетровської доби, нагадаємо, все західноєвропейське (тим більше – художні твори світської тематики) вважали «згубою» та ерессю, в ізоляціонізмі своєму доходячи до знищення книг навіть православних українців: московський патріарх Іоаким на соборі 1690 р. наполіг, аби книги Петра Могили, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Іоанікія Галятовського, Лазаря Барановича, Антонія Радивиловського були засуджені за «прелести латинскія», наклавши на них «прокляття и анафему, не точію сугубо и трегубо, но и многогубо» [30, 141]. Однак щонайвиразнішим підтвердженням протилежності тих шляхів, якими судилося розвиватись українській та російській літературам, окреслився феномен актуалізованого в українському письменстві XV – першої третини XVII ст. ренесансного гуманізму (переважно латиномовного, але також почасти і польськомовного), типологічний відповідник якому в Московщині, зрозуміло, не міг постати із засадничих причин світоглядного характеру.

Власне, з'ява українського латиномовного гуманізму як цілокупного дискурсу з притаманним йому контекстом ідеологічних та естетичних реєстрів стала водночас і несподіваною, і закономірною: з одного боку, ще письменство дотатарської Русі було цілковито позбавлене надто характерної, наприклад, для співвіднесеної із нею у часі візантійської літератури неприязні до католицького Заходу (за окремими несистемними винятками воно не знало такого явища, як православно-католицька полеміка), з другого – і в системі жанрів книжної української словесності (агіографія, літописання, церковно-молитвословна поезія, проповідь), і в жанровій поліфонії словесності усної створена українським письменником латиномовна елегія або пейзажний вірш виявлялись новачкою достоту революційною – у попередні періоди історичного розвитку наша словесність таких форм художньої реалізації дійсно не практикувала. Українське слово звістувало про себе світові і через пізнання довколишнього світу сягнуло «горизонту» цивілізаційного поступу, увійшовши в новоєвропейську епоху, яка характеризується переходом від локальної статичності етнічних спільнот до їхньої інтенсивної взаємодії. У своїх вислідах цей процес уможливив

повносило входження національної художньої словесності в процес уконституювання – пошлемося наразі на відомий вислів Гете – бутності «світової літератури».

Симптоматичним у цей період бачиться й те, що розвиток письменства посутньо узялежнюється від поступу освіти (явище назагал для української словесності характерне, згадаймо бодай за той потужний вплив, що його справили на книжну та усну галузки її освітні стратегії Києво-Могилянської академії). Світанок європейського Ренесансу – то час інтенсивного формування й розвитку університетів як форпостів освіти, культури і письменства, а українська «присутність» у цьому академічному просторі чітко фіксується принаймні з кінця XIV ст. (наприклад, у матрикулах найстарішого на території Німеччини Гейдельберзького університету, затвердженого папою Урбаном VI у 1386 р., український студент Адам Кузеля записаний відразу ж по його відкритті – 1387 р. [5, 213]). Освічений русин-українець, який, простудіювавши відповідні виклади в одному чи й кількох університетах, знається на праві, філософії, мовах, медицині – натоді для інтелектуального загалу «Республіки гуманістів» це було правилом, а не винятком (докладніші згадки про персоналії і відповідну статистику можна віднайти у працях Г.Нудьги, який в українознавстві був піонером дослідження цієї теми – згадаймо принаймні класичну його роботу «Перші бакалаври і доктори» [28, 134–258]).

До того ж українці не тільки студювали певні курси – вони самі найактивніше включилися в процес творення європейської науки і формування на цій основі нової якості письменства: на цьому небосхилі заяскравіло багато українських зірок... У 1478–1482 рр. викладав математику й астрономію, а в 1481–1482 рр. займав посаду ректора найстарішого в Європі Болонського університету Юрій Дрогобич (Юрій Котермак, Георгій із Русі) – українець родом з Дрогобича, який першим з наших країн був удостоєний звання доктора мистецтв та медицини. Однак в системі координат нашого красного письменства ім'я його назавжди вкарбоване іншим пріоритетом: Юрій Дрогобич – перший український письменник, який видав свою книгу друком. Йдеться про працю «Прогностична оцінка поточного 1483 року...», яка того ж року була опублікована в Римі (нині збереглося лише два її примірники, один з яких віднайшла 1931 р. у бібліотеці Тюбінгенського університету бібліограф, перекладач Ганна Чикаленко-Келлер – донька уславленого українського мецената Євгена Чикаленка). Книга Ю. Дрогобича – своєрідне порубіжжя поезії, науки, езотерики, точніше, астрології (остання в епоху Ренесансу потрактовувалась як поважна галузь знання: вплив руху небесних світил на долю земних володарів досліджували такі визначні уми, як Джордано Бруно, Тихо Браге, Френсіс Бекон, Йоганнес Кеплер, Томазо Кампанелла). «Прогностичній оцінці...» передує віршована присвята тодішньому Римському папі Сикстові IV (Сикстинська капела названа його ім'ям), де у суті ренесансного дусі утверджується здатність людського розуму пізнати безмежжя Всесвіту:

*Обшири неба для наших очей незбагненно великі;
Розумом легко, проте, можемо їх осягнути
Наслідки ми за причинами і навпаки визначаєм:
Так відкривається шлях, що до ефіру веде [8, 39].*

Розум у Ю. Дрогобича пізнає космічний безмір, аналізує причини й наслідки, осягає обшири неба (він, розум, у першого українського латиномовного гуманіста ще не цілковито секуляризований, як у епоху Просвітництва, але й уже не всуціль теологічний, як у часи середньовіччя: у характерній для ранніх етапів Ренесансу манері Ю. Дрогобич уславлює людську здатність мислити, проте водночас і узалежнює її від Божественної Першопричини) і досліджує природу земного порядку речей, застановляючись над траєкторіями доль правителів, держав і народів. Русь-Україна в системі європейських етнічних спільнот чітко й виразно виокремлюється автором як цілісність самостійна і субстанційно-значуща: це простежується бодай у тому, як він визначає розташування Сонця, Місяця і зірок у «славних містах Константинополі, Кафі, Вільні і Москві», а також «в містах Кракові, Познані славного Царства Польського; у Львові, Дрогобичі на Русі; в Буді, Касонії в Угорщині» [49]. Ця додаткова конкретизація – «у Львові, Дрогобичі на Русі» – симптоматична: як бачимо, терени і міста Русі письменник бачить в їх окремішній бутності від Польщі, Угорщини, Московщини. Повернувшись до Кракова, де він у юності здобував освіту, уславлений професор Болонського університету у 1487–1494 рр. викладає там медицину та астрономію. За рівень його лекцій свідчить те, що слухачем їх був Миколай Коперник. І не забуває, що родом він не поляк, а русин: Ю. Дрогобич бере участь у культурно-освітніх заходах князя К. Острозького, сприяє видавничим заходам українського і слов'янського першодрукаря Ш. Фіоля.

Власне, у цей час в уславленому своїм університетом Кракові – а він, нагадаємо, до кінця XVI ст. був столицею Польщі і місцем коронації її королів – працювало ціле гроно українських інтелектуалів, які належали до всеєвропейської «Республіки гуманістів» з класичною латиною як мовою її культурної комунікації. Аби підкреслити свій зв'язок з нашими етнічними теренами (походженням вони були, як зазначалося вище, переважно з Руського воєводства зі столицею у Львові, але й не тільки звідти), вони у матрикулах Краківського та інших університетів зазвичай додавали до своїх прізвищ (або використовували як псевдонім у пізнішій письменницькій діяльності) назви *Рутенець*, *Русин*, *Роксолан*. У цьому шерезі вільно назвати Павла Русина; Станіслава Оріховського-Роксолана; правознавця, поета, ректора Краківського університету Івана Туробінського-Рутенця, автора «Підручника папського і королівського права» (1539 р.); поета, з 1563 р. – професора Краківського університету Григорія Чуй Русина із Самбора, який в українській латиномовній літературі був зачинателем буколічної поезії, зокрема жанру еклоги; професора Краківського університету, згодом дипломата Георгія Тичинського Рутенця – одного з найвизначніших репрезентантів європейської новолатинської поезії, чії поеми про святу Варвару та «найславнішу королеву Галичини Соломею» мали значний вплив на поетичну манеру сучасників [37, 102]. Як наголошував у студії «Ренесанс та гуманізм на Україні» відомий вчений з української діаспори Б.Кравців (найповажніший у США Гарвардський університет встановив нагороду за кращу наукову працю з української бібліографії та стипендію його імені; до речі, на початку 30-х років Б. Кравців був першим

у Галичині крайовим провідником ОУН), тогочасний Краків «відіграв в історії України й першого українського Відродження таку ж приbliżно роль, як відіграв протягом 18 сторіччя український Петербург» [27, 311].

Якщо Юрій Дрогобич започаткував українську латиномовну поезію, то Павло Русин засвідчив і потугу її інтелектуального розмислу, і вражаючу поліфонію естетичних регістрів. Назагал П. Русина можна назвати першим у вітчизняному письменстві по-справжньому професійним гуманістичним поетом (російський славіст І. Голєніщев-Кутузов називає його «першим гуманістичним поетом України» [4, 13]), який свідомо й цілеспрямовано працював над поетичним словом, писав у різних жанрах (його доробок сягає чотирьох тисяч віршованих рядків), а головне – він створив цілу поетичну школу, яка розвивалась відповідно до принципів і критеріїв, ним уфундованих. Народжений десь між 1470–1474 рр. в містечку Кросно поблизу Перемишля (терени історичної Лемківщини), він, як і належало тогочасному латиномовному поетові, був людиною з ґрунтовною гуманітарною освітою: здобув ступінь бакалавра у Грайфсвальдському університеті (Німеччина), потім продовжив навчання в Краківській академії, де 1506 р. став магістром вільних мистецтв і в 1507–1516 рр. викладав античну словесність, на нових ренесансних засадах витлумачуючи польським та українським студентам творчість Вергілія, Овідія, Лукіана, Сенеки (модус античної літератури, взорування на її образну систему окреслювались найважливішою духовою підставою Відродження, «титани» якого спеціально культивували грецькі та римські взірці, віднаходячи і публікуючи невідомі твори класиків. І Павло Русин так само був насащений цим потужним імперативом: 1508 р. у Кракові він готує до друку книгу сатир давньоримського поета I ст. н.е. Персія, 1512 р. видає за своєю редакцією у Відні, з університетом якого підтримував плідні творчі контакти, трагедії Сенеки «Троя» і «Фієст»). П. Русин належав до кола найвизначніших гуманістів початку XVI ст. (англійський гуманіст Леонард Кокс у написаній 1518 р. «Похвалі найславнішої Краківської академії» спеціально виокремлює його з-посеред інших професорів і високо підносить педагогічну діяльність П. Русина), з огляду на що він закономірно окреслився центральною постаттю в наукових та літературних дискурсах уславленого гуманістичного осередку Центральної Європи – Краківської академії: листувався з італійським гуманістом Павлом Рамузіо та польським істориком і культурним діячем Мартіном Кромером, був визнаним арбітром, до якого зверталися за порадою і підтримкою, довкола нього об'єднувалися і вчилися основам поетичної майстерності польські літератори Ян Дантешек та Ян Вислоцький (він називав свого вчителя «...окрасою руських мужів, яку слід прославити, і гордістю сарматських неосвічених країв» [35, 133]), хорватсько-чеський поет Ян Панноній та інші визначні гуманісти початку XVI ст.

1508 р. у Кракові він видає латиномовну збірку поезій «Пісні Павла Русина з Кросна» – ця книга і обсягом, і багатством жанрово-стильових репрезентацій засвідчила, що українська латиномовна поезія сягнула повноти свого зросту і сили, перейшовши від періоду становлення до етапу інтенсивного розквіту. Характеризуючи її тематичну палітру, О.Савчук [35, 138–139]

вирізняє три тематичні напрямні: духовна поезія (переважно вірші, присвячені святим християнського культу, які свідчать про притаманну поетові глибоку релігійність); панегіричні твори, а також поезія, в якій уславлюється світська та духовна аристократія – непоодинокі тут і вірші, присвячені інтелектуалам, з якими Павла Русина поєднували спільні творчі задуми («Елегія до благородного і шанованого пана Стефана Баторія», «Елегія до Яна з Вислиці, шанувальника муз і учня, достойного похвали», «Севастяну Маді, благородному угорському юнакові, від магістра Павла Русина з Кросна на дорогу»); поезії морально-дидактичні, пов'язані з науковою та педагогічною діяльністю магістра Павла («Ода Павла Русина з Кросна до Аполлона», «Похвала поезії», «До читача») – вони вияскравлюються в художньому плані найцікавішими, бо творча індивідуальність поета тут реалізувалася в своїй повноті. Одним із визначальних завдань для нього окреслюється концептуалізація модусу поезії, плекання поетичності як інтуїтивно-емоційного способу осягнення буття (середньовіччя, нагадаємо, особливо ж церковне його письменство, світську поезію знецінювало, позбавляючи її самоцінного онтологічного характеру і потрактовуючи як не варту уваги вигадку): у цьому аспекті П. Русин навдивовижу суголосний авторові засадничо світського «Слова о полку Ігоревім», який поезію – «пісню», яку належить «творити» у найвищому пориві натхнення, – підносить як одну із сакральних з'яв. Інша важлива домінанта – підкреслене культивування ваги й значення книги та книжності («Промовляє книга, яку здобуто зі сховища і якій повернено давній блиск»)… Тут П. Русин виступає продовжувачем тривкої української традиції: йому передує похвала книгам – рикам, які наповнюють собою весь світ у «Повісті врем'яних літ», а по ньому в руслі цієї ж традиції постануть також латиномовне «Митрополита рязанського й муромського слізне з книгами прощання» Стефана Яворського («В путь вирушайте, книжки, що часто гортав я і пестив, // В путь, моє сяйво, ідіть! Втіхо й окрасо моя!» [47, 46]), Франкова похвала морській глибині книг та ін. Блискучим зразком поетичної майстерності П. Русина стала елегія «Про прихід зими» – високомистецьке поєднання медитативного розмислу та уреальної в слові імпресіоністичної конкретності вражень: В.Шевчук наголошує, що ця поезія «заклала початок пейзажної лірики в українській поезії» [46, 128].

Надзвичайно важливим не для літературознавчого лише, а саме для українознавчого осмислення доробку П. Русина є питання про міру уреальнення в його художньо-світоглядних модальностях українсько-руської ідентичності як ідентичності саме модерно-національної (докладніше про концепт ідентичності в його історичному розвитку [20, 27–34]). Так, почуття етнічної і територіальної належності до наших теренів у П. Русина – беззаперечно виразне. У згаданій поезії «Промовляє книга…» читаємо:

*Блиском цим Павло мене знов осяяв,
Він мене й зцілив, той, кого Русином
Весь тямущий гурт залюбки іменує
Словом солодким [34, 54].*

Однак не поспішаймо проголошувати автора цих слів ренесансним адептом української державності (варто наразі скористатися методологічними настановами провідного

в сучасному українознавстві фахівця в царинах історіографії та джерелознавства Я.Калакури, який наголошує, що кожний історичний документ має бути осмислений не відокремлено, а в цілокупності типологічно-контекстуальних з'яв [14, 231–236]): треба враховувати насамперед те, що наведена декларація П. Русина у суті речі самотинна і в ширшу візію України-Русі як держави не розгортається, на відміну від тих-таки українських латиномовних поетів, проте вже пізнішого часу – Севастяна Кленовича та Івана Домбровського, у яких національна ідентичність не просто констатується, а художньо-історіософськими засобами утверджується.

В. Шевчук у фундаментальній студії «Муза Роксоланська» під цим оглядом наголошує: «Варто зазначити, що Павло Русин обертається в колі тем загальних, у нього не знайдемо описів рідної землі чи подій у ній, та й зв'язок його із рідною землею українською також загальний, зосереджений на слові Русин – це, зрештою, й зрозуміло, бо однією з ознак гуманізму була наднаціональність, космополітизм; образно кажучи, новолатинські поети були, так би мовити, слугами єдиного загальноєвропейського Парнасу» [46, 127]. У діалектиці цих антитез – реальна бутність українського поета Павла Русина з Кросна, який був своїм серед своїх у колі інтелектуалів Польського королівства початку XVI ст. (для українців – державної структури навів окупаційного характеру) і водночас лишався сином Лемківщини, який не зрікався свого роду…

У потужному розрості своєму українська латиномовна поезія художньо уреальнює все нові й нові царини народного буття. Вона інтенсивно освоює пласти вітчизняного фольклору (переважно ліричного), синтагми якого і в перекладі на мову карбованої латини зберігають тональність типово українського мелосу: тут виокремлюється гроно львівських поетів – організатор Замостської академії Симон Симонід (Шимонівич) своїми «Селянками», у яких оспівується українська земля та поетична звичаєвість її народу, кладе початок цілком новому жанру в літературі – т. зв. «селянкам»; брати Зиморовичі – Симон і Бартоломей – у віршованих ексцерписах спираються на ліричний народнопоетичний мелос українців, але також підносять і тональність героїчну, уславлюючи «Рицарство запорозьке» [12, 152] за його звитяги над військом турецького султана під Хотиним. Водночас латиномовно-гуманістичний дискурс нашого красного письменства не застановляється тільки на етнографічній емпірії, він виходить на рівень узагальнень достоту історіософських: у поемі «Про відбиття татар перекопських під Вишнівцем року 1512» уславлюється Костянтин Острозький, готовий покласти життя в обороні рідного краю проти кримських орд; Симон Пекалід, придворний поет князя Острозького, у поемі «Про Острозьку війну під П'яткою…» віддає належне мужності запорожців, які повстали проти «руського» магнатства (іронія історичної долі України полягає в тому, що незабаром ця суспільна верства всуціль покатоличиться і сполонізується). Потужно звітує про себе творена українцями латиномовна проза, наріжні камені якої заклав ще Юрій Дрогобич: писані Станіславом Оріховським-Роксоланом (у середовищі гуманістів названий «рутенським Демосфеном») трактати й промови, зокрема «слова» про турецьку загрозу та необхідність спільних дій християн проти османської небезпеки,

видаються в Кракові, Базелі, Франкфурті, Римі. «Я русич і хвалюся цим і охоче про це заявляю, пам'ятаючи про свій грецький рід (тобто православне віросповідання. – О.Х.) і руську кров, про місце, де я народився і виріс...» [27, 170], – самошанобливо наголошує Оріховський-Роксолан в одній зі своїх праць, а польський історик Мартін Кромер пише йому: «Не думай, мій Оріховський, що твоє ім'я невідоме за кордоном. В Італії, Іспанії, Франції й Німеччині мені довелося чути схвальні відгуки про твої твори, що становлять гордість і захист нашої вітчизни. Я не зустрівач такого вченого, який би не читав їх і не піднісив би до небес твоєї дотепності, красномовства та вченості» [27, 170].

Підсумовуючи, варто наголосити: українська художня словесність XV – першої половини XVI ст. у повноті своїх усних та писемних репрезентацій спромоглася не лише зберегти тяглість киево-руської традиції, а й піднестися на нові щаблі художнього розвитку: постає цілокупність формовиявів ліричного українського мелосу (пісня й балада, тобто мистецькі з'яви, цілковито належні до скарбниці народної культури) – і мраз цієї з притаманною йому розкішною образністю та поліфонією поетичних синтагм здобувається на голосну славу в усьому слов'янському світі, ним цікавляться уславлені педагоги й філософи; жанри, традиційні для «домонгольського» письменства – літопис, патерик, церковна проповідь, трансформують свої естетичні коди, виходячи на рівень нових світоглядних узагальнень, а назагал писемна література дедалі більше починає збагачуватись елементами живого мовлення; українські латиномовні гуманісти «відкривають» європейським інтелектуалам Русь-Україну – маестатичний терен Київської Русі. «Русин – слово солідке» високою акустикою віддунує і у фольклорі, і в книжній словесності: епохи пізнього Ренесансу та бароко відкривають перед ним нові обшири.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анонім. Битва під Оршею 1515 року. Переклав Валерій Шевчук // Марсове поле. – Книжка перша: Героїчна поезія на Україні X – першої половини XVII століть / Упоряд., вступ. ст., біогр., довід., приміт. В.О. Шевчука. – К.: Молодь, 1988. – С. 78–85.
2. Білоус П. «Хожденьє» ігумена Даниїла і паломницька проза на Україні у XVI–XVIII ст. // Писемність Київської Русі і становлення української літератури: Збірник наукових праць / Відповід. редактор В.І. Скрекотень. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 167–184.
3. Возняк М. Історія української літератури: У 2 книгах: Навч. вид. – Вид. 2-ге, перероб. – Кн. 1. – Л.: Світ, 1992. – 696 с.
4. Голенищев-Кутузов І. Гуманізм у восточних славян (Україна і Белоруссія). – М., 1963.
5. Горенко Л. Україна та Європа на межі XVIII–XIX століть: культурно-освітні виміри // Українознавство. – 2012. – № 2. – С. 213–219.
6. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. – Т. IV. – Кн. I / Упоряд. О. М. Таланчук. Приміт. С.К.Росовецького. – К.: Либідь, 1994. – 336 с.
7. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. – Т. 3 / Упоряд. В. В. Яременко. Приміт. С.К.Росовецького. – К.: Либідь, 1993. – 285 с.
8. Дрогобицький Юрій. Вступ до книги «Прогностична оцінка 1483 року». Переклав Литвинов Володимир // Українська поезія XVI століття / Упоряд., вступ. ст. та приміт. В.В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1987. – С. 39.
9. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.
10. Загоровський Василь. Духовне зав'язання // Українська література XIV–XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори / Авт. вступ. ст. і ред. тому В.Л. Микитась. Упоряд. і приміт. В.П.Колосової та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 167–184.
11. Західноруський, або Білоруський літопис (Уривки) // Українська література XIV–XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори / Авт. вступ. ст. і ред. тому В.Л. Микитась. Упоряд. і приміт. В.П.Колосової та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 75–84.
12. Зиморович Бартоломей. Пам'ять війни турецької, року 1621-го народом польським перенесеної // Українська поезія XVII століття (перша половина): Антологія / Упоряд., вступ. ст. та прим. В.В.Яременко. – К.: Рад. письменник, 1988. – С. 152–158.
13. Ігнатенко М. Генезис сучасного художнього мислення. – К.: Наук. думка, 1986. – 288 с.
14. Калакура Я. Класифікація та ідентифікація джерел з українознавства // Історичні засади українознавства. – К.: Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, 2002. – С. 231–236.
15. Кам'яничанин Ісайя. [Плач] // Українська література XIV–XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори / Авт. вступ. ст. і ред. тому В.Л. Микитась. Упоряд. і приміт. В.П.Колосової та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 188–189.
16. Кленович Севастьян Фабіан. Роксоланія (Поема). Переклав Маслюк Віталій // Українська поезія XVI століття / Упоряд., вступ. ст. та примітки В.В.Яременка. – К.: Рад. письменник, 1987. – С. 114–167.
17. Колосова В. Ісайя з Кам'янця і Андрій Курбський // Наука і культура. Україна: Щорічник АН УРСР. – Вип. 24. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. – С. 182–188.
18. Кононенко П. Діалектика традиції і новаторства як художня проблема // Кононенко П. Українська література: проблеми розвитку: Навч. посібник. – К.: Либідь. – С. 66–100.
19. Кононенко П. Україна – мова // Кононенко П. «Свою Україну любить...». – К.: Твім інтер, 1996. – С. 40–77.
20. Кононенко Т. Теорія світових ідентичностей. Формування глобалістичної парадигми наук // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 27–34.
21. Кравців Б. Ренесанс і гуманізм на Україні // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.: Збірник наукових праць / Відповід. редактор Олекса Мишанич. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 300–318.
22. «Краткая киевская летопись. От начала земли Русской до 1516 года» (Уривки) // Українська література XIV–XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори / Авт. вступ. ст. і ред. тому В.Л. Микитась. Упоряд. і приміт. В.П.Колосової та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 85–87.
23. Криський А. Українське невілництво в Туреччині // Самійло Кішка: Іст. розвідки, думи, оповідання: Для серед. та ст. шк. віку / Упоряд., передм., добір іл. матеріалу та приміт. В.О. Шевчука. – К.: Веселка, 1993. – С. 12–26.
24. Крисаченко В. Українська державність княжих часів: сутнісні виміри // Українознавство. – 2012. – № 3. – С. 114–120.
25. Маланюк Є. Уривок з поеми // Українська література: Хрестоматія: Для учнів 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Упоряд.: П. П. Кононенко та ін. – 2-ге вид., зі змінами. – К.: ТОВ «ЛДЛ», 2004. – С. 640–641.
26. Маслов С. Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і першій половині XVII століття // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.: Збірник наукових праць / Відповід. редактор Олекса Мишанич. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 31–341.
27. Наливайко Д. Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури: Збірник

наукових праць / Відповід. редактор О. В. Мишанич. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 161–185.

28. Нудьга Г. Перші бакалаври і доктори // Нудьга Г. На літературних шляхах: Дослідження, пошуки, знахідки. – К.: Дніпро, 1990. – С. 134–258.

29. Нудьга Г. Українські народні балади // Нудьга Г. Слово і пісня: Дослідження. – К.: Дніпро, 1985. – С. 185–230.

30. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: Курс лекцій, читаний в Українському народному університеті. – К.: Видавництво Книгарні Є. Череповського, 1918. – С. 272.

31. Окара А. Паїсій Величковський та Григорій Сковорода у контексті духовної культури XVIII ст. // Філософія. Історія культури. Освіта: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Х.: Око, 1996. – С. 70–76.

32. Охрімченко П. Розвиток українського барокко і його зв'язки з білоруською та російською літературами // Українське барокко: Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відповід. редактор Олекса Скрекотень. – К.: Інститут української археографії, 1993. – С. 22–36.

33. Пелешенко Ю. Другий південнослов'янський вплив і українська культура кінця XIV–XV ст. // Писемність Київської Русі і становлення української літератури: Збірник наукових праць / Відповід. редактор В.І.Крекотень. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 138–166.

34. Русин Павло. Промовляє книга... яку добуто із сховища і якій повернено давній блиск. Переклав Содомора Андрій // Українська поезія XVI століття / Упоряд., вступ. ст. та приміт. В.В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1987. – С. 39.

35. Савчук О. Поет-гуманіст Павло Русин з Кросна // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.: Збірник наукових праць / Відповід. редактор Олекса Мишанич. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 126–150.

36. Стус В. Під тягарем хреста / Упоряд. О.Ю. Орач. Вступ. слово І.М. Дзюби. – Львів: Каменяр, 1991. – 159 с.

37. Тичинський Рутенець Георгій // Українська поезія XVI століття / Упоряд., вступ. ст. та приміт. В.В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1987. – С. 102.

38. Українське барокко («Круглий стіл» журналу «Дніпро») // Дніпро. – 1991. – № 2. – С. 90–105.

39. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. – С. 3–332.

40. Франко І. Пісня про битву в степу (1398) // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т.42. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 399–403.

41. Франко І. Пісня про Коваленка (1452) // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т.42. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 404–433.

42. Франко І. Пісня про Стефана, воєводу волоського // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т.42. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 53–56.

43. Франко І. Стефан-воєвода // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 42. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 17–32.

44. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – 480 с.

45. Шевченко Т. Кавказ // Українська література: Хрестоматія: Для учнів 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Упоряд.: Н.В.Левчик, О.А.Камінчук. – К.: ТОВ «ЛДЛ», 2006. – С. 507–509.

46. Шевчук В. Павло Русин із Кросна та його «Пісні» // Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть: У 2 кн. – Книга перша: Ренесанс. Раннє барокко. – К.: Либідь, 2004. – С. 124–129.

47. Яворський Стефан. Митрополита рязанського й муромського слізне з книгами прощання // Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / Вступ. ст. і примітки О. В. Мишанича. Ред. тому В.І. Крекотень. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 46–47.

48. Яковенко Н. Символ «Богохранимого града» у київській пропаганді 1620–1640-х років // «Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей». – Т.IV. – К.: Генеза, 1995. – С. 52–75.

49. <http://litopys.org.ua/human/hum48.htm>

Александр Хоменко

Украинский человек и украинская земля в национальной художественной словесности XV – первой половины XVI столетия

Аннотация. В исследовании в системе методологических координат современного украинознания рассматривается феномен украинской художественной словесности XV – первой половины XVI ст. Доказывается, что в полноте своих устных и письменных репрезентаций она смогла не только сохранить неразрывное единство с «киево-русской» традицией, но и подняться на новые ступени художественного развития. В словесности устной развивается лирическая песня, известной в Европе становится украинская народная баллада; письменная литература также существенно изменяется, в результате чего структура «книжного языка» обогащается элементами живой народной речи. Украинские латиноязычные гуманисты открывают для европейских интеллектуалов Украину в неразрывной ее связи с государственным величием Киевской Руси.

Ключевые слова: украинская художественная словесность, украинознание, «книжный язык», лирическая песня, народная баллада, украинский латиноязычный гуманизм, Ренессанс.

Oleksandr Homenko

Ukrainian human and Ukrainian land in national art literature of XV – first half of XVI century

Annotation. The phenomenon of Ukrainian art literature of XV – beginning of XVI century is comprehended in the system of methodological coordinates of modern Ukrainian studies. It is proved that it was able not only to preserve «Kyiv-Rus» tradition, but also to raise itself on the new level of art development. Lirical song is developed in literature and Ukrainian national ballad becomes known in Europe; written literature also sustains essential changes; under its influence the structure of «book language» is enriched with the elements of living national language. Ukrainian Latin-language humanists reveal Ukraine for European intellectuals in indissoluble connection with state sublimity of Kyiv Rus.

Key words: Ukrainian art literature, Ukrainian studies, «book language», lyrical song, national ballad, Ukrainian Latin-language humanism, Renaissance.